

VÉLEMÉNYEK

18. Hogyan látják a határt a Kárpátaljai régió kulcsszereplői?

SIK DORKA – SZÉCSI JUDIT

A HATÁR SZEREPÉT a magyar–szlovák–ukrán hármashatár mentén élők életére most azoknak a szereplőknek a megvilágításában vizsgáljuk, akik (a továbbiakban kulcsszereplők) a határon átnyúló kapcsolatok kezdeményezésében, szervezésében, a pályázatok írásában, kivitelezésében fontos szerepet játszanak. A kulcsemberek tehát azok a szakemberek, vezető beosztásban lévők az államigazgatás, a gazdaság, a civil szféra területéről, akik komoly befolyással vannak a határ menti területek életére, a mindennapok menetére és a lakossági véleményekre is. Tanulmányunk célja a több körben lezajlott határkutatások során megkérdezett kulcsemberek véleményének bemutatása, s ezzel a határ mint rendszer elemzéséhez egy új megközelítést, nézőpontot közvetíteni. A tanulmány megírásához felhasználtuk a korábbi kutatások során készült fókuszcsoportok és interjúk eredményeit másodelemezve a kulcsszereplők szempontjait, véleményét a rendelkezésre álló kutatási anyagokból. Fontos megjegyezni, hogy a kutatások az ukrán válság előtt készültek, így csak feltételezni tudjuk, hogy a régió helyzete az utóbbi időben romlott. Az összeállításban felhasznált interjúk és fókuszcsoport-leiratok¹ az anonimitás megőrzése érdekében nem tartalmaznak utalást a beszélgetés résztvevőire, illetve az interjúalanyok személyére.

A múlt tükrében (az EU-csatlakozás)

A határ szerepét és jelentőségét nem lehet a történelmi vonatkozások nélkül szemlélni. A határ mostani megítélése nagyban függ attól, hogy az európai uniós csatlakozásokkal, a schengeni övezet határával, valamint az együttműködésekre való lehetőségek megnyílásával fontos és széles körű változások érhetők tetten a határ menti térségekben és a lakóik életében. A határról alkotott kép átértékelődik a múlt fényében, és ez a viszonyítás a hármashatár mentén mindhárom országban jellemző.

A rendszerváltás, a régióban meglévő határok szigorú zártsága a megkérdezettek jelentős többségének élénken él az emlékeiben. A zárt határ, az átjárás szigorú tilalma az idősebb emberek fejébe mélyen bevésődött, és meghatározza a mai határról alkotott képüket.

¹ A kutatás keretében, 2013-ban fórumra került sor összesen öt kulcsszereplő részvételével a határon átnyúló kapcsolatok, együttműködések feltérképezése céljából (a módszerről lásd az [M2.3. mellékletet](#)). Az egyes fórumokon a határterületen élő gazdasági, politikai oktatási és civil szféra szakemberei a közös beszélgetés alkalmával egymásra reflektálva a határokon átnyúló együttműködés nehézségeit fogalmazták meg.

„Gyerekkoromban, amikor nem volt határátkelő, mindig az az irány vonzott minket, és mindig kérdeztem, miért nem lehet átmenni. Akkor éreztem, hogy a határ elválaszt, és sírtam, mert nem értettem, hogy miért van ez. Amikor megnyílt '89 után a kishatár, és átmentünk, az egy döbbenet volt.”

Egy másik példa a rendszerváltás utáni időszak pozitív változásaira:

„...a '90-es évek elején bevezették a tranzitdíjat Kárpátalján, a megyei tanács egy külön számlájára utalhatták az összegeket, amelyek később például kórházi felszerelések beszerzésére lettek fordítva. Ma már ez nincs érvényben.”

A gazdasági együttműködés előremozdítása érdekében hozták létre a speciális gazdasági zónákat Kárpátalján, de a beszélgetésen résztvevők mind egyetértettek abban, hogy ez a terv nem volt sikeres, nem volt elég idő és lehetőség, hogy kialakuljanak és megerősödjenek a határon átívelő kapcsolatok. Több interjúalany véleménye is azt támasztja alá, hogy az EU-csatlakozás nem váltotta be a reményt, hogy a régió egységes, kapcsolatokkal átszőtt, képlékeny határokkal összefűzött térséggé váljon.

„Éveken keresztül formálódott a szabad gazdasági zóna terve mint a befektetési tevékenység alapja. Aztán ezt egy fél óra leforgása alatt elvették tőlünk, még csak meg sem kérdeztek minket. Nem egyeztettek. Újra hatályba kellene helyezni az »A speciális szabad gazdasági zónáról Kárpátalján« szülő törvényt. Ha újra érvénybe lépne ez a törvény, akkor a helyi önkormányzatok is több jogosultságot kaphatnának a régió gazdasági helyzetének irányításában, a határon átnyúló folyamatokban.”

„Schengen előtt havonta átjárt a kassai színház Ungvárra. (...) egy népművelési konferencián mindenki egyetértett abban, hogy teljesen visszafejlesztünk, ma csak vezetői szinten vannak már [meg] azok a kapcsolatok, amiket korábban kiépítettünk. A Határmenti Gazdaságfejlesztési Szövetség vagy a Vállalkozói Kamara sem tud manapság olyan üzletember-találkozókat összehívni, mint Schengen előtt (...) volt például egy találkozó könyvtárakkal, amelyre kevesen tudtak eljönni, mert vízuma csak 12-nek volt a 70 jelentkező közül.”

A határ menti együttműködés (CBC – Cross Border Cooperation) főszereplői úgy vélték:

„...a határon átnyúló kooperáció 2013 előtt intenzívebb volt. A pályázatok kudarcai, a megszerzett forrásokhoz való nehézkes hozzájutás sokakat eltántorít a kooperációtól, és a schengeni szabályok is növelik a kooperáció gondjait, s nemcsak a lakosságnak, hanem például az NGO szakembereinek is, mert a határátlépés lassú, költséges.”

Összességében a hármashatár mentén élők gondolkodására a rendszerváltáskor és az azt követő években a bizakodás volt a jellemző. Terveztek, várták a határok lassú lebomlását és az EU-csatlakozás pozitív gyümölcsét. A demokratikus keretek között beindultak határon átnyúló kezdeményezések, melyek élhetőbbé tették a területet, és elősegítették a szomszédos országok közötti kapcsolatokat. Ekkor kezdtek körvonalazódni és megvalósulni számos jelentős,

a térség életét meghatározó beruházások, gazdasági programok. A kezdeti lelkesedést azonban megtorpanás követte, a folyamat lelassult, és a hozzá fűzött reményeket nem váltották be a kezdeményezések, ami kiábrándultságot okozott. Magyarország és Szlovákia uniós csatlakozásával elindult egy folyamat, mely a schengeni határhoz vezető létrejöttével tetőzött be. Ukrajna egyre inkább távolodott a másik két országtól, mely a kezdeti gazdasági különbségek fokozódása mellett elsősorban a mesterséges távolság kijelölésében, a kapcsolattartás nehézségeiben érhető tetten. A rendszerváltás utáni időszak felértékelődött, és interjúalanyaink is nosztalgikusan emlegetik az akkori helyzetet. Az EU-s határokat védő intézkedések, szabályozások alkalmazása miatt bekövetkező változások erős kritikai hangokat váltanak ki a határ mentén élők közül, ami – természetesen nem hasonlítható össze a Trianon okozta traumákkal, de hasonlóan – komoly érzelmi és a mindennapi életre is kiható megrázkódtatást jelent az ukrán oldalon élő magyarságnak. A régió egésze a határok által való szétszabdaltság miatt nemzetiségi problémákkal küzd a 20. század eleje óta. A múlt árnya, a feldolgozatlan traumák meghatározzák a közelmúlt megítélését és az együttműködések is a három ország között.

A határ elválaszt és összeköt

Az ungvári fórum résztvevői egyetértettek abban, hogy Kárpátalja különleges helyzetben van. Kárpátalja, mint határ menti terület, talán az egyetlen európai régió, amely 4 országgal határos, s ennek következtében rengeteg pozitívum és negatívum éri. Továbbá az, hogy Kárpátalja Nyugat-Ukrajnához tartozik, mentális szempontból úgy is felfogható, hogy igazából Kárpátalja nem négy, hanem öt országgal határos. Az egész terület valójában egy 50 kilométeres határzóna, a határközelségből fakadóan hatalmas tranzitpotenciállal. Ezenkívül az Európához való közelség, az európai tudat meghatározza a területen élők és a gazdasági szférában dolgozók értékrendjét.

„Ezért is van az a vicc, miszerint Kárpátalja nemcsak 4 országgal határos, hanem öttel. Kommunikáció szempontjából párbeszédnek kell megvalósulnia, nemcsak kioktatni kellene minket. Például a hasznos szellemi termékeink üdvözlésre kerülnek Európában. Ez egy pozitív változás az utóbbi 5 évben, a kölcsönös információcsere nélkülözhetetlen a további fejlődéshez.”

A terület mint Kelet jelenik meg a hétköznapi diskurzusban, amely olcsó munkaerejével gazdaságilag vonzó, ugyanakkor a Kelet alatt a gondolkodásban az államapparátus kiszámíthatatlan működését, szabályozási bizonytalanságát és a korrupciót is értik, azaz a Kelethez egyfajta negatív megítélés is társul, amit a résztvevők egyértelműen nehezményeznek és elítélnek. Ugyanakkor Nyugat-Ukrajnának sem lehet tekinteni Kárpátalját, mert az ukrán politika ez alatt egyértelműen a Lemberg, Ivano-frankivszki területeket érti, akkor is, ha formálisan Kárpátalja is ehhez a régióhoz tartozik. Kárpátaljának különös jelentőséget adhatna az erős tranzitforgalom, mind a közutakon, mind az olajszállítás területén. A helyi gazdasági szféra szereplői a beszélgetés alapján azonban úgy érzik, hogy Kárpátalja nem profitál a tranzitforgalom által bejövő gazdasági nyereségből kellőképpen.

Magyarországi vállalatok gyakran Kárpátalján is bejegyeztetnek cégeket, hiszen közel van a határhoz, olcsóbb a bérlés, alacsonyabbak a munkabérek.

„Ha például Kijevben hoznák létre a céget, s az árut egész Ukrajnában akarják teríteni, akkor pluszköltséget jelent a szállítás. Kárpátaljáról viszont kijárat van sok területre. A szlovák és magyar üzletemberek ráadásul otthonosabban érzik magukat Kárpátalján, már csak azért is, mert itt vannak konzulátusaik. Minden civilizált országban a tranzitrégiók bérleti díjakat kapnak, a magasfeszültségű villanyvezetékek, az olaj- és gázvezetékek, közúti szállítási útvonalak után. Például az Ukrtranszgaz nem termel semmit, csak szállítja a vezetékeken keresztül Ukrajnán át Európába a gázt, dollármilliárdokat keresve ezzel évente. Nemcsak Kárpátalja, de Ukrajna más területeinek is, ahol a vezetékei áthaladnak, kapnia kellene ezért bérleti díjat. Ha lenne ilyen bevétel, akkor Kárpátalja, mint határ menti régió, költségvetése nem lenne olyan, mint ma. Akkor a központból sem mutogatnának állandóan ránk: ti dotált régió vagytok, mások számlájára éltek (úgymond, a donyecki acél jóvoltából). Akkor fejlődési költségvetésünk lenne, nem pedig túlélési.”

Az ukrajnai határövezetben a gazdasági szempontból előnyös helyzet ellenére sem tudja a régió a lehetőségeket kellőképpen kihasználni, mert a terület intézményes-jogi szempontból nem mondható ideálisnak a további fejlődés szempontjából.

A Magyarországon élőket a határ közelsége láthatóan hidegen hagyja. Ez egyaránt érvényes a szlovák és ukrán határ mentén élő magyarországi magyarokra. A határok túloldalán élők ezzel szemben inkább előnyösnek látják a határ közelségét, és ebben alig van eltérés a helyi többség és magyar kisebbség között. Azok, akik a határmentiséget előnyösnek tartják, arra a kérdésre is válaszoltak, hogy ez az előny az életük mely területén érvényesül.

„Mindenki számára a határ legnagyobb előnye, hogy a határ túloldalán olcsóbban lehet vásárolni. A határ az Ukrajnában élők számára jelenti a legtöbb előnyt. Szlovákiában a magyarok valamivel inkább, a szlovákok pedig valamivel kevésbé profitálnak a határközelségből. Míg az ukrán határ mentén élő magyarok szinte csak egyetlen dimenzióban, azaz a vásárlásban látják annak előnyét, hogy közel élnek a határhoz, a szlovák határ mentén élő magyarok sokkal több területen használják ki a közeli határ nyújtotta lehetőségeket, például szórakozási és kikapcsolódási, nyaralási lehetőségek, szolgáltatások igénybevétele.”

„A helyi lakosság világnézetére hat a határ közelsége: nem kell magyarázni nekik, miben áll az Európai Unió és az orosz vámunió közötti különbség. Saját maguk tapasztalták az európai színvonalat, akár az autópályák jó minőségéről, akár a tisztelettudó rendőrökről legyen szó.”

„A határrégió »Európa leghitványabb térsége munka szempontjából«, Kárpátalján a legrosszabb a helyzet, bennük még az asszimilációs kényszer is nagy, ez frusztrálja az ottani társadalmat. A lemaradásuk egyik fő oka, hogy a hosszú távú munkanélküliség miatt az emberek »elfelejtenek dolgozni«, nincs meg az a hozzáállás, hogy »munkával lehet értéket teremteni«, és ezen nagyon nehéz változtatni. Már csak a legidősebb generációnak vannak emlékei a kétkezi munkáról, és ha ők kihalnak, akkor már senki nem fog földet művelni, mert a fiatalok nem tudják, hogy hogyan is kell. A jövővel kapcsolatban sem vagyok bizakodó, mert az ország az oligarchák kezében van, a hitelválságból nem fogunk tudni kikászálódni. Itt a legtöbb családban egy kereső sincs, az ő helyzetük pedig kilátástalan.”

Akadályokat okoz a bizalmatlanság, a jogszabályok nem ismerete, amit különösen fokoz a helyi eljárásrendek különbözősége, de nem elhanyagolhatóak a nyelvi akadályok sem. Ezek is közrejátszanak abban, hogy olykor egy budapesti vagy miskolci NGO-val könnyebben dolgoznak együtt, mert ott már van olyan emberi tőke, amire lehet a pályázatírásban alapozni. Mindezek a nehézségek sokszorozódnak, ha több partnernek kell együttműködni, s még inkább, ha különböző országokból kell a partnereknek kikerülnie, pedig ez sokszor elvárás.

„A magyar fiatalok nem beszélnek az államnyelvet és az orosz. Sokszor fordulnak hozzánk magyarországi vállalkozók, hogy ajánljunk számukra fiatal, vállalkozó kedvű, ukránul is beszélő magyarokat. És gond ilyeneket találunk. Egy magyarlakta településen a fiatalok nem érzik a szükségét az ukrán vagy orosz nyelv elsajátításának.”

Az ukrán–magyar kulcsemberekkel készített interjúk tartalomelemzése alapján a határ közelsége az ukrán oldalon élők számára nagyobb jelentőségű. Az interjúkban elhangzott véleményekben mind pozitív (39 említés), mind negatív (40 említés) megállapítást is az ukrán résztvevők tesznek. A pozitív dolgok között a testvér-települési hálózatot, valamint a családi, rokon kapcsolatokra helyezik a hangsúlyt. A határ munkalehetőséget is jelent, mert előnyös, hogy Magyarországra át lehet járni dolgozni. Azt azonban már negatívnak találják, hogy ezek a munkák sok esetben idénymunkák, tehát nem nyújtanak biztos megélhetést, ugyanakkor számos kellemetlenséggel jár az ingázó életmód. Emellett megvan az a veszély, hogy éppen a jól képzett munkaerőt szívja el a határ, a külföldi munkavállalás táptalajt ad az elvándorlásnak, különösen a fiatalok és diplomások körében. A csempészkereskedelem egyértelműen a határról alkotott negatív képet erősíti: könnyű megélhetést ígér, ezért ellenőztönni a munkavállalást. Többen említik, hogy a magyar oldalról sokan veszik igénybe az ukrán szolgáltatóipart (pl. szépségszalon), egyes vélemények szerint a népesség 40 százalékának nyújt másodlagos kereseti lehetőséget a taxizás (Nyíregyháza és Beregszász között), a ruhakereskedelem, az illegális pénzváltás és az illegális migráció. A határ munkahelyteremtő funkciója a magyar oldalon is megjelenik, de itt az államhatalom alkalmazottainak számát gyarapítja (MÁV, rendőrség, vámhivatal, határvadász egységek).

A határok magyarországi oldalán élők zöme tökéletesen indifferensnek érzi a határ közelségét. Ám az a kis hányad, amely hátrányosnak véli a határ közelségét, tele van panasszal. Különösen az ukrán határmentieket érinti hátrányosan az, hogy a településükön sok idegen fordul meg, és ez szemteliséssel, illetve a közbiztonság romlásával jár együtt. Pozitívként a magyar és az ukrán oldalon élők egyetértenek, hogy a testvér-települési kapcsolatok hasznosak és a kiterjedt családi kapcsolatok élénkek.

A határátkelés aktusát mindkét oldal elfogadhatatlannak, tortúrának tartja, és a következő jelzőkkel illeti: lassú, riasztó, kész tragédia, katasztrófa, borzalom, szörnyűséges, kiszámíthatatlan, elrettentő, csapnivaló... Ebben, úgy tűnik, mindkét fél egyetért. Abban eltért a vélemény, hogy miben áll a negatívum. Míg az ukránok a vízumkényszerre, annak nehézkes és költséges ügyintézésére, a schengeni határ természetére, valamint a meghívólevél feltételére panaszkodnak, addig a magyar oldal inkább a hosszú várakozási időre (3–5 óra is lehet, a magyar határőrök miatt!), a kiszámíthatatlanságra (visszafordítanak autókat, a vámvizsgálat körülményes, apró dolgokba belekötnek, némely autó rögtön átmegy, mások várakoznak stb.). Mindkét oldal egyetértett abban, hogy a korrupció nagymértékű, a schengeni határ és annak biztonsági előírásai nagyban akadályozzák az átkelést, így a cégek közötti és egyéb együttműködést is. A schengeni határ nemcsak a magyar–ukrán, hanem a szlovák–ukrán határon átívelő kapcsolatokra is kihat, hiszen a két európai uniós tagország és Ukrajna közötti határ zárt és szigorú.

A határ szerepe a mindennapi, politikai, gazdasági, kulturális életben

Infrastruktúra

Az infrastruktúra általános fejletlensége (5 említés) nehezíti a határ menti térség lakosságának életét, valamint a határon átnyúló együttműködésekét is. Ennek legfőbb akadálya az autópálya és vasútvonal elégtelensége, amely az országhatárt az egyik oldalon sem éri el (3 említés). A jogszabályi összhang hiánya és a nem megfelelő higiénés infrastruktúra szintén nehezíti a kapcsolattartást és a vállalkozási kedvet.

„Szerencsére ma már nem jellemzőek a 30 kilométeres kamionsorok a vámon a nyári időszakban, mint régen. Ma már nincsenek azok az egészségügyi és környezetvédelmi problémák sem: hiszen akkor a hosszú sorokban álló kamionok kipufogógáz-kibocsátása nagyon szennyezte a levegőt. Kárpátalja a tranzitszállítmányok középpontjába esik, nemcsak a gépkocsi- és vasúti forgalomban, hanem a magasfeszültségű villamosenergia- és gázvezetékek tekintetében is, tegyük még hozzá az olajvezetékeket és az élelmiszer-szállítási útvonalakat. Ezekkel összefüggésben van sok környezetvédelmi katasztrófa. Ha a régió infrastruktúrája nincs a megfelelő állapotban, akkor ezek a tényezők rengeteg veszélyt jelentenek. (...) Az utóbbi tíz évben semmilyen komolyabb infrastruktúrális fejlesztés a határ mentén nem történt. Itt van egy fotó 1997-ből, a felújított Tisza-híd átadásán készült: itt voltak a két ország elnökei, s a vám- és határőrszolgálatok megesküdtek arra, hogy ha megépítik a kétsávos határátlépő állomást, soha nem lesz majd sor a határon. Megesküdtek, de a sorok ismét megjelentek. A sorok akkor szűntek meg, amikor létrehozták a gépkocsiterminált, az elsőt Ukrajnában. Ennek köszönhetően sorban állás nélkül lehetett átkelni a határon. És vámzsarolás nélkül. De a terminálokat megszüntették (...) Nemrég Budapestről tartottunk hazafelé, egy kicsit eltévedtünk, és Vásárosnaménynál kötöttünk ki. Mentünk, és csak bámultunk: kiváló az út, de vajon hova vezet? Hát a pusztába: a magyarországi szakasz gyakorlatilag már készen van, ukrán részről viszont még a szükséges földtani méréseket sem végezték el, nemhogy építenének valamit. (...) van a szlovákoknak hétmillió eurónyi pénzösszeg az ukrán–szlovák határátkelő felújítására. De valamiért ez a pénz nem kell senkinek. Nem használják fel. Miért? Volt vonat is Szatmárnémetibe, még az Osztrák–Magyar Monarchia idején építették, és ez volt a legrövidebb vasúti útvonal a Fekete- és a Balti-tenger között. 1996-ban indult Konstanca, Bukarest, Nevetlenfal, Csap, Kassa, Krakkó és Gdańsk útvonalon egy személyvonat. Azonban idővel ezt megszüntették, és leszerelték a keskeny vasúti síneket, elvileg Ukrajna más szegleteibe szállítván őket. Ez nagy utas- és áruforgalom-csökkenést vont maga után, és munkahelyek szűntek meg. Hány, a Csap–Bátyú csomóponton dolgozó vasúti munkást kellett elbocsátani, pedig itt ment át a Szovjetunió idején a külkereskedelmi áruforgalom 60 százaléka? A '90-es évek végén naponta 2600 vagont vámoltak, ma naponta 20 vagont.”

Az államapparátus működése

A feldolgozott interjúszövegek tartalomelemzése alapján a magyar oldalon az államnak, a politikának szinte semmilyen hatása nincs a határterületre. Ketten említik mint negatívumot, hogy mindig az aktuális politikai hatalom dönt. Az ukrán oldalon sokkal nagyobb szerepet kap az állam. Pozitívum, hogy Kárpátalja a Nyugat kapuja, Kárpátalja Ukrajná-

ban már Európának számít. A kishatárforgalmi megoldást, mely 2007-től működik az ukrán–magyar határon, úttörőnek és példaértékűnek tartják (9 említés). Kritikusabbak ugyanakkor az államapparátus működésével kapcsolatban. A magyarigazolvánnyal sok a visszaélés (5 említés). A kettős állampolgárság kérdése többek megítélése szerint (6 említés) vitatott ügy Ukrajnában. A hivatalos álláspont szerint Ukrajna nem tiltja a kettős állampolgárságot, de nem ismeri el, bünteti annak eltitkolását, a gyakorlatban viszont inkább szemet huny. A nyelvtörvény diszkriminatív voltával két említésben találkozunk. A politikának a vízumok kiadásánál is nagy szerep jut, többen többféleképpen hozzák szóba. Egy-egy hozzászólásból úgy tűnik, hogy „minden a politikáról szól”, „a demokratikus megoldások érdekesek, farkastörvények vannak”, „a magyarországi kormányváltás óta a helyi magyar szervezet nem adja ki azoknak a kárpátaljai magyaroknak a vízumot, akik a másik politikai táborba tartoztak, ez kb. 30 ezer magyart érint”.

Az Európai Unió megítélése ennek megfelelően a határon túli magyarság részéről a csalódás és a kiszolgáltatottság keveréke.

„A helyi kárpátaljai ember azt látja, hogy jön egy csomó mindenféle állampolgár, aki probléma nélkül utazik, én meg itt állok a határon, a vízumért sorba álltam, a vízumért fizettem, és nem akarnak ott engem. (...) a mi számunkra eddig sok jót nem hozott a magyar csatlakozás. Megnehezítette a kapcsolattartást a vízumkötelezettség, ami nagyon bonyolult, és nagyon sok bosszúságot okoz az embereknek. (...) az EU-hoz fűzhető pozitív attitűdöt jelentősen árnyalja, hogy a mindennapok szintjén a hétköznapi ember olyasmit érzékel, hogy lepattintják.” (Herendi 2012²)

Az ukrán önkormányzatokban a területi prioritásoknak fontos szerep jut, ők döntenek el, hogy mit érdemes támogatni, fejleszteni. A magyarok inkább negatív dolgokat mondtak a helyi politikával kapcsolatban, melynek fókuszában az érdektelenség áll (6 említés).

„Magyarországon most nagyon legyengítették az önkormányzatot, ráadásul az önkormányzati eladósodottság is probléma, ezért a jövőre nézve nem látok sok esélyt az együttműködés szorosabbá tételére vagy erősebb jelenlétre. Most is csak 10-ből 1, ahol tényleg van valami működő kooperáció ezen a szinten, legtöbbször csak *átmentünk a falunapra, megittuk a pálinkát és megyünk haza.*”

Civil szervezetek

Kárpátalján még mindig nagyon kevés civil szervezet működik (2 említés). A civil információs iroda ingyenes jogsegély-szolgáltatást és szociális tanácsadást nyújt, ezzel is bővítve az ACCORD nyugat-ukrajnai civil szervezetek hálózatát. A különböző uniós pályázatok, együttműködések esetében mind az ukrán–magyar, mind a szlovák–ukrán közös pályázások együttműködéseiben komoly nehézség, hogy Ukrajna csak társpályázóként, magyar vagy szlovák pályázat részeseként vehet részt. Ez az ukrán határon túli civil szervezet amúgy is harmatgyenge pozícióját tovább rontja és gyengíti.

² Herendi György (2012): *Határesetek A kárpátaljai magyarság kapcsolatai az anyaországgal*. Kézirat. Budapest.

„A civil szervezetek helyzete romlott, amióta Magyarország belépett az EU-ba, mert csak társpályázóként vehetnek részt az ukrajnai civilek, ahol a két fél között nincs partneri viszony, a magyarok csak kipipálni akarják a határon túli résztvevőt, igyekeznek minél több pénzt kicsikarni maguknak.”

Gazdaság

A gazdasággal kapcsolatos megítélés két részre bontható. Egyrészt az interjúalanyok, akik érintették a gazdasági kérdéseket, saját országuk gazdasági adottságait elemezték, másrészt kitértek a két ország közötti gazdasági kapcsolatok természetére. Az ukrán gazdaságban a megkérdezettek elmondása szerint jól működik a cipőgyártás, a fabrikettgyártás. Az ukrán gazdaság igyekszik kihasználni azt az adottságot, hogy Kárpátalja a Nyugat kapujaként fontos logisztikai állomás, erre épült Csap–Záhony környékén nagy kapacitású logisztikai központ, elsősorban a KGST-piac miatt. Magyarország erőssége a fémfeldolgozás, élelmiszeripar, építőipar, informatikai vállalkozások. Az ukrán oldalon többször említik a kétoldalú kapcsolatok fontosságát: a magyar–ukrán ipari park, valamint számos vegyes/közös vállalat létrejöttét (pl. BEREK Kábel és a Fletronix). Jellemző, hogy az alacsony ukrán minimálbér miatt itt jobban megéri a magyar vállalatoknak termeltetni. A gazdasági ügyek egy része a testvérvárosi kulturális kapcsolatokkal kezdődik. A fő hangsúlyt a gazdasági és infrastrukturális programokra kell fektetni.

Mindkét országban a legnagyobb gondot a munkanélküliség okozza (6 magyar, 10 ukrán említés), mely önfoglalkoztatásban is megjelenik (2 magyar említés). Ukrajnában tovább nehezíti a gazdaság működését és az ilyen típusú együttműködések, hogy az infrastruktúra és a bankrendszer fejletlen, a bürokrácia széles körű, alacsony a minimálbér, és az állam nem támogatja az ukrán gazdaságot. Például egy külkereskedelmi szerződés megkötése körülményes, az információk szájhagyomány útján terjednek. A mezőgazdaságban nagy földterületek hevernek parlagon, mert az állam itt is a nagygazdákat, az 1000 hektár feletti földtulajdonosokat támogatja, de addig eljutni támogatás nélkül szinte lehetetlen. Az ilyen körülmények, szabályozások mellett szinte természetes a korrupció térhódítása, amit mind az ukrán (6 említés), mind a magyar (5 említés) fél érzékel. Számos offshore cég működik, és a lobbizásban, valamint a kapcsolatokban rejlik a boldogulás kulcsa.

A kamaráknak fontos szerep jut a gazdaság élénkítésében, különböző szolgáltatásokat nyújtanak: üzleti partner keresése, magyar vállalkozók piacra juttatásának segítése, magyarországi cégbejegyzés. A Magyar–ukrán Kereskedelmi és Iparkamara 2009-ben alakult meg, és célja a határon átvéelő gazdasági kapcsolatok erősítése. A kamarákat csak Magyarországon említik, inkább pozitív (5 említés), mint negatív jelzőkkel (2 magyar említés). A vállalkozásokkal kapcsolatban az ukrán oldalon egyértelműen pozitívnak tartják, hogy a külföldi cégek betelepültek a térségbe (Flextronics, Lear stb. – 4 említés), pedig az engedélyek megszerzése, a vámolás, az adóhivatal, a peres ügyek komoly visszafogó erők a betelepülni szándékozó vállalkozások számára. A politika elriasztja a vállalkozásokat, „*megvan a technikájuk, hogy bevigyék az embert a málnásba*” (nyíregyházi fórum). A külföldi vállalkozások elterjedésének ugyanakkor a hátulütőit is tapasztalják, a bérmunka vált jellemzővé, a tipikus foglalkoztatási forma a betanított munka, a „*magyarok hátán bejutó nyugati cégek az utóbbi húsz évben rabszolgamunkát végeztenek a helyiekkel*”. Az új vállalkozások egy része már a helyben meggazdagodott vállalkozóknak köszönhető (pl. a Bereg–Kárpáti Ipari Park fejlesztési terve). A vállalkozásfejlesztés legnagyobb akadálya a pénztelenség (4 említés) és a tőkehiány (5 említés), és ennek megítélésében a két oldal között nincs különbség.

Ugyanakkor az illegális gazdasági folyamatok, a migráció, a szervezett bűnözés és az árucsempészet fontos dimenziók a határon átnyúló kereskedelmi kapcsolatokban. Az interjúk zömében megjelennek az informális gazdaság és

különösen ennek a határhoz kötődő sajátos folyamatai. Mind a magyar, mind az ukrainai szereplők határozottan megkülönböztetik a bevásárlóturizmus és a csempészet jelenségét. Az előbbit kényszermegoldásnak, de a mindennapokba ágyazott természetes folyamatnak látják. Ennek kapcsán az interjúkban inkább semleges leírások, mint pozitív vagy negatív értékelések szerepelnek (vagyis mik a bevásárlóturizmus jellegzetes tárgyai). A bevásárlóturizmus fontos, szinte mindenkit érintő jelenség a határ menti településeken, az interjúkban kiegyenlítően szinte mindenhol előkerül (44 említés). Sokszor konkrét árucikkekről is beszélnek: Magyarországra ruhaneműért (3 említés), élelmiszerért (4), az áfavisszaigénylés miatt műszaki cikkekért (1), akár parabolaantennáért (1) vagy egyszerűen csak egy TESCO-s bevásárlásért (6) is érdemes átmenni. Valószínűleg a lényegesen nagyobb választék és a még megfizethető árak a fő vonzereje a magyarországi bevásárlásoknak. Ukrajnába a magyarok egyértelműen a jóval olcsóbb árakért járnak, fő termékek a benzin (7 említés), dohányáru (7), alkohol (4), de élelmiszert (2), sőt mennyasszonyi ruhát (2) is említenek interjúalanyaink.

A bevásárlóturizmus mellett az illegális üzletelés és csempészés is jelentős a régióban. Ezzel kapcsolatban mind a magyar, mind az ukrán oldalon csak negatívan nyilatkoznak a jelenségről (magyar 23, ukrán 33 említés). A fenti termékek közül mindegyik az illegális kereskedelemben is megjelenik: dohányáru (7 említés), benzin (11), alkohol (6), emellett a gyógyszer, kiskerti termények, valamint gépjármű- (Lada-) alkatrészek csempészéséről is hallottak a megkérdezettek.

A csempészetéről mint negatív, sőt hosszú távon a hármashatár régiót tönkre tenni képes jelenségről beszélnek. Jól megfogalmazódott ez a nyíregyházi kerekasztal-beszélgetés során, ahol azt hangsúlyozták, hogy a határhoz kötődő informális gazdaságban szocializálódott emberek, háztartások számára egy idő után már nincs kitörési lehetőség. Részben továbbra sincs helyben munkahely (a szovjet idők alatti mesterséges fejlesztés maradványai csak a romos gyárépületek), de ha van, akkor sem kínál megélhetést. Részben a sok éven keresztül csempészésbe beleszoknak, beletanulnak az emberek, s ez érvényes azokra is, akik *„egész nap elüldögélnek az út mentén, s árulják a kis portékáikat, ahelyett hogy munkát próbálnának keresni”*. Márpedig az informális gazdaság tehetetlenségi ereje nagy.

„Az ukrán határ: mindig lesznek emberek, akik üzletelni fognak, nemcsak cigi, benzin, más is, még ha kockázatot is emiatt. A vámosok is úgy vannak vele, hogy ha mindenkit elkapnak, akkor előbb-utóbb nem lesz rájuk szükség, leépítések lennének. (...) Ezért mindig úgy csinálják, hogy beszigorítanak, aztán enyhítenek.” (nyíregyházi fórum)

A cigarettacsempészet a Magyarországi dohányboltrendszer kialakítása után még nagyobb mértéket ölthet, de ez kívül esik a kutatás időszakán, így nem tud megjelenni az interjúkban, véleményekben.

„Beregszász átka a határ közelsége, munkamorál szempontjából is és a kereskedelem szempontjából is. Sok ember foglalkozik itt azzal, hogy Metro-katalógust szétosztanak, összegyűjtik a megrendeléseket, átmennek Magyarországra a Metróba, beszerzik az árut, 50 ezer forint fölött az áfát megkapják, azt zsebre teszik, vagy leosztják a vámosoknak. 20–30 százalékos a megtakarítás az ilyen közvetítőkön keresztül vásárlóknak. Ez a kereskedelmet is rosszul érinti. Most drasztikusan emelkedik a benzinár, Magyarországról sokan járnak át, bevállalják az emberek a sorban állást és a megalázást, hogy adni kell 200 forintot a vámosnak. Ezek az emberek nem mennek el gyárba dolgozni, benzineznek inkább. Sokan ezért estek ki éveig a szakmából. Inkább választják az okoskodást-ügyeskedést.”

A nyíregyházi konferencián elhangzott, hogy meg kellene tanítani az embereket arra, hogyan lehetne ezt legálisan bonyolítani. Egyik résztvevő szerint az emberek degenerálódnak attól, hogy a határból élnek.

„Egész nap ott ül, várja, hogy határon átvigye cuccot, ahelyett hogy otthon zöldséget termelne. Van egy ilyen 5–10 százalék népeség, aki nem dolgozik, hanem ebből él.”

Oktatás

Az oktatással kapcsolatban a legnagyobb probléma minden esetben a nyelv körül van. A magyar ajkú lakosság boldogulásához, továbbtanulásához, az ügyek intézéséhez Ukrajnában az ukrán nyelv ismerete elengedhetetlen (8 említés). Az iskolákban azonban államnyelvként tanítják, tehát a grammatikai összefüggéseket tudják elsajátítani a tanulók, idegen nyelvként való oktatásának módszereit nem kívánják bevezetni. Így akiknek a szülei, barátai, ismerősei nem beszélnek ukránul, kizárólag az iskolában nem tudják elsajátítani az államnyelvet. Ezért sokan kényszerből is inkább Magyarországra mennének továbbtanulni. Az egyik vagy másik országban megszerzett képesítéseket nem ismeri el a másik fél. Pozitívumként egységesen a testvériskolai kapcsolatokat említik (7), a diákok között konfliktusokat nem tapasztaltak. A nyelv problematikáját az is bizonyítja, hogy az Ukrajnában meghirdetett magyar mint idegennyelv-képzésre hatszázán jelentkezők. Az ukrán oktatási rendszerben azonban vannak elemek, melyek a magyarországihoz képest előremutató szemléletet tükröznek. Az elemi iskola 9 évfolyamos, buktatás nincs, tankötelezettség 18 éves korig van, valamint működik Felnttképző Központ, ahol számos képzésen lehet részt venni (pl. méhészképzés).

A felsőoktatás, kutatás területén számos kezdeményezés született, melynek célja a tudományos élet együttműködésének, valamint a határon túliak magyar nyelvű oktatásának támogatása. A Nyíregyházi Főiskola segítségével jött létre a Beregszászi Magyar Nyelvű Főiskola, melyek között azóta is szoros az együttműködés. A Nyíregyházi Főiskolának ezen kívül számos együttműködése van például az Ungvári Nemzeti Egyetemmel: ukrán és ruszin filológiai tanszék, Stephan Demianchuk Gazdasági és Társadalomtudományi Nemzetközi Egyetem (Rivnye), Ivan Franko Lembergi Nemzeti Egyetem. A nyíregyházi székhelyű EuroCLIP-EuroKapocs Közalapítvány feladata ezen határon átnyúló kapcsolatok támogatása és erősítése. Nyíregyházán működik a Kelet- és Közép-európai Kutató Központ is. Ezenkívül létrehoztak az ukrán–magyar nyelvi és irodalmi kapcsolatok tanulmányozására hivatott Hungarológiai Központot, valamint számos ruszin–magyar–ukrán nyelvi és interetnikus kapcsolat is létezik. A kárpátaljai tudósok és fiatalok támogatására jött létre a Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetsége (KMDFKSZ), a Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság (KMTT), valamint egy tudományos folyóirat fiatal kutatók számára, a *Scientia Denique*. A számos üdvözlendő kezdeményezés mellett a tudományos életben a legnagyobb nehézséget az ukrán nyelv elsajátítása és annak oktatása jelenti, valamint az, hogy a nem Ukrajnában szerzett tudományos fokozatokat nem fogadják el az ukrán hatóságok, gyakorlatilag a Kijevi Tudományos Akadémia előtt újra kell védeni a disszertációt. A tudásalapú társadalmat igazából sem az állami, sem a magántőke nem támogatja.

Elvándorlás

Az elvándorlást az ukrán felek élék meg negatívan, mivel különösen a diplomások vándorolnak el (6 említés), orvosok, tanárok, informatikusok, mérnökök, ápolók (4). Ők nem kizárólag a jobb élet reményében, hanem a munkafeltételek (munkakörülmények, merev ukrán rendszerek, sablonos munkák) miatt is döntenek a kivándorlás, áttelepülés mel-

lett. Annak ellenére, hogy tudják, a diplomák elismertetése adminisztratív és tartalmi procedúrát is jelent. Még nehezebb Magyarországon megszerzett képesítéseket Ukrajnában elismertetni (5 említés).

Mentalitásbeli különbségek

A határregióban élő kulcsszereplők, szakértők saját nemzetiségi identitásuk, helyzetük alapján ítélik meg a határon átívelő kapcsolatokat. Nehéz kutatószemmel leválasztani, mely vélemények fakadnak a nemzetiségek közötti lappangó és a felszínen lévő ellentétekből, sérelmekből, és/vagy léteznek-e olyan, az egyes nemzetiségre jellemző mentalitásbeli különbségek, amelyek meghatároznák a régió határon átívelő kapcsolatait. Ugyanakkor az interjúkban, illetve a fókusz-csoport során egyértelműen megjelenik magyarzóelvként e mentalitásbeli különbség, de a rendelkezésre álló adatok nem adnak módot ezek mélyebb gyökereinek a feltérképezésére.

A mentalitásbeli eltérések is okoznak gondokat az együttműködésben.

„Ukrajnában »megáll az idő«, tehát ha rákérdeznek valamire, hogy hogyan állnak, akkor az a válasz, hogy »folyamatban van«. Ilyenkor elkerülhetetlen az, hogy odamennek, és rájuk szólnak, és akkor tényleg elkezdnek dolgozni, aztán sokáig megint semmi.”

„...nehéz megszokni az »ukrán mentalitást«, hogy mindent halogatnak, nem működnek olajozottan a dolgok, mindent meg kell beszélni hatszor, hétszer személyesen, az e-mail, telefon nem működik.”

„Az ungváriak nagyon nyitottak voltak a pénzügyi tervezés során, tehát utánanéztek, hogy ott mennyi az átlagkereset, és ahhoz még hozzácsaptak pénzt, hogy jónak tűnjön, de miután megnyertük a pályázatot kiderült, hogy nekik ez kevés, viszont nem mondták meg a szemünkbe, hogy mi a baj.”

„Olyanok, mint a gyerekek. Mindig megnézik, hogy meddig lehet elmenni.”

„...van egy olyan attitűd a kárpátaljai magyarok között, hogy ha valamit nem tudnak tökéletesen, akkor bele sem kezdenek, elég passzívok. Például egy-egy kulturális rendezvényre is nagyon nehéz elcsalogatni őket, mindig kell valamilyen ösztönző, ami általában alkohol.”

Korrupció

Megkerülhetetlen problémája a régióknak a minden átszövő korrupció. Az alábbi példák érzékletes képet festenek a korrupció megkerülhetetlenségéről és beágyazottságáról.

„...az itteniekkel együtt nem érdemes pályázni, mert a kormányzó baráti körébe kell tartozni, hogy nyerjen. Nem is itt döntenek el, hogy ki nyerjen, hanem Kijevben. Saját pályázató cégeket jegyeztek be, meghirdetett programokra a kijelöltek nyernek, nagyon korrump a rendszer. De persze Brüsszelben se minden tiszta: franciák a németek ellen, csak papíron szép az Európai Unió.”

„Kárpátalján van kb. 30 aktív ember, a szervezetek körük szerveződnek, mindig attól függően, éppen milyen források és lehetőségek vannak. Papíron sok civil szervezet létezik, amiket megalapítottak valamikor egy bizonyos céllal, és ha jön egy pályázati lehetőség, akkor újra összeállnak, addig »pihentetik« ezeket.”

Együtműködés – pályázatok

Az előbbiekből is jól látszik, hogy együttműködés az országok között számos területen megtalálható. A diplomáciai kapcsolatok intenzívek, a magas szintű állami vezetők kölcsönös látogatása jellemző. Határon átnyúló együttműködési programot általánosságban és konkrét programelemek mentén is említenek az interjúalanyok. Az ennek keretében megvalósuló legfontosabb megvalósult beruházások az ipari parkok létrehozása, illetve az árvízvédelem érdekében létrehozott Felső-Tisza vízgyűjtője és a kerékpárút-hálózat kiépülése. Több szakterületen lehetővé vált a nemzetközi fejlesztések megvalósítása. A megkérdezettek azonban számos kritikát is felvetnek. A lobbizás nagy, nem várható, hogy több pénz jut majd a keretbe, az igények felmérése nehéz. Az adminisztráció bonyolult (4 említés), az engedélyeztetés miatt sokan kifutnak az időből, és hosszabbítást kell kérniük. Nagy probléma, hogy a programok 70 százaléka kifulladásra, fenntarthatóságra, monitorozásra nem fordítanak kellő figyelmet.

A régió egyik legfontosabb szervezete a Kárpátok Európai régió, amely határokon átívelő projektek előkészítését és lebonyolítását végzi, a határ menti területek és a határokon átnyúló együttműködéseket hivatott segíteni. Általános szomszédsági programokat, képzéseket szervez, a sürgősségi betegellátás és a fertőző betegségek terén összefogást hozott. A megkérdezettek mégis inkább formai keretnek, kiüresedett szervezetnek tartják.

A kulcsemberekkel készített interjúk tartalomelemzése során az Európai Unióval kapcsolatos programok a magyar oldalon jelennek meg, konkrétan sorolják a különböző elnevezésű és területekre kiterjedő programokat (15 említés). Az ukrán oldalon értelemszerűen nagyobb jelentőségűek a Független Államok Közössége (FÁK) számára nyújtott támogatások, valamint az egyéb nem EU-s pályázatok, együttműködési lehetőségek, az uniós alapok működései. Ezek közül a legfontosabb a Szülőföld Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány, de említik a Báthory Alapítványt, az Illyés Alapot, a Kút Alapítványt és egy helyen a Magyar Külügyminisztériumot. A külföldi alapokból a legjelentősebb mindkét oldalon az EGT/Norvég Civil Támogatási Alap (NCTA) és az EGT/Norvég Finanszírozási Mechanizmusok (EEA és Norway Grants), a többi külföldi segítség inkább ukrán oldalon jelentős annyira, hogy említésre méltó legyen. Az ADVANCE Alapítvány (3 említés), a Kelet-Európa Misszió Alapítvány (2 említés) és az amerikai források (5 említés) jelentenek fontos finanszírozási lehetőségeket számukra.

A európai uniós pályázatok koordinátora szerint 2005 után a Kárpátaljai területeken az EU-val való együttműködés keretében több program is futott. Egyrészt lobbitevékenység oktatása, marginalizált társadalmi csoportok reintegrációja, intézmény fejlesztés, szakképzés, jogi, szociális tanácsadás, életmód-tanácsadás. Nyugat-ukrajnai civil hálózat jött létre a projekt kapcsán, amelynek célja az EU-val együttműködve szakmai javaslatokat készíteni és közvetíteni az ukrán döntéshozóknak. Határon átívelő projektek voltak például a különböző oktatóprogramok halmozottan hátrányos helyzetű munkanélkülieknek Miskolcon és Beregszászon. A pályázatok megvalósulását az Európai Szomszédsági és Partnerségi Támogatási Eszköz (EPNI) finanszírozta, fontos cél volt a térségben élő romák elérése és támogatása szakképzésekkel, tanácsadással, a helyi egyházi és önkormányzati szociális intézmények bevonásával.

Határon átívelő európai uniós projektek valósultak meg különböző oktatási intézményekben, a határ mindkét oldalán, ahol az iskolába járó gyerekek többsége hátrányos helyzetű és roma származású. Itt a helyi iskolák felszereltségé-

nek bővítésén, a tanulás elősegítő eszközök beszerzésén felül a gyerekek szüleinek bevonása és a közösség fejlesztése fogalmazódott meg célként.

Az uniós pályázatoknak hátránya természetesen az egyes országok eltérő szociális, illetve oktatási rendszereiből fakadó nehézségek, az állami forráselosztás anomáliái. Ugyanakkor a beszélgetés során a résztvevők egyetértettek abban, hogy ezek a pályázatok sokat segítettek a határon átívelő kapcsolatok újraéledésében, az országok közötti határok lebontásában.

„Legnagyobb eredménye a pályázatoknak a kapcsolatok, leépítik a bizalmatlanságot.” (nyíregyházi konferenciabeszélgetés)

Az interjúkban a nagyobb szabadság és a sok előny, különösen a támogatások, források bővülése mellett a globalizáció árnyoldalai is felvetődnek (2 említés), például a feldolgozóipar külföldi kézbe kerülését, valamint a hulladékgazdálkodásból származó hátrányokat (Magyarország az EU hulladéktárolója) nehezményezik.

Az európai uniós támogatásból létrejövő közös pályázatok megítélése is meglehetősen vegyes.

„Nyilván vannak közös pályázatok, amikről azért én nem mindig hallok jó dolgokat. Szóval a pályázók mindig magyarországiak, mi meg úgy kellünk ahhoz, hogy közösen pályázzunk, de mi csak asszisztensek vagyunk ebben az egészben. Nem akarok hülyeséget mondani, de hallottam már ezzel kapcsolatban negatívumot, hogy úgy rendesen palira vettek már egyszer-kétszer minket. (...) Ugyanakkor van számos olyan terület, például a versenyszféra, ahol viszont jól egymásra találtak a magyarországi, a felvidéki és a kárpátaljai partnerek.” (Herendi 2012)

Az interjúkban az ENPI-programokról a kevés pozitív vélemény (28 említés) rovására a negatív vélemények dominálnak (77 említés). A pozitív vélemények a sikeres projekteket (elsősorban a hulladékgazdálkodás és egészségügy területén) sorolják fel, illetve hogy az öt országot érintő HUSKROUA-program segítségével megvalósított fejlesztések nélkül a hármashatár régióban semmilyen fejlesztésre nem lenne mód. Pozitívumként említik az alacsony önfelfinanszírozási arányt (ez nem igaz minden pályázati struktúrára), a pályázás, majd a megvalósítás során kialakuló partnerségeket mint maradandó társadalmi tőkét, amely révén később újra pályázhatnak. Az interjúkban felsorolt negatívumok a határ mindkét oldalán azonosak (az ukrain szereplők valamivel több negatívumot emlegetnek, mint a magyarok). A legtöbbször megnevezett gond az önrész, ami a határ mindkét oldalán lévő szereplők többsége számára nehezen teljesíthető. A panaszok egy kisebb része kapcsolódik a pályázáshoz (pl. amikor egy ukrán társ pályázó úgy érzi, hogy ő „csak tölteléknek kellett”, továbbá a pályázatok elbírálásának lassúsága, illetve hogy a vesztes pályázó nem kap magyar átvételt a sikertelenség okára), a nehézségek zöme a megvalósítás során jelentkezik. A közbeszerzési eljárások, az uniós és az ukrán bürokrácia miatt a pályázathoz kapcsolódó adminisztrációs terhek bonyolultak, olykor az ezeknek való megfelelés kilátástalannak tűnik. Ezek a már meglévő pályázatok szakmai és pénzügyi vezetését, elszámolását, módosítását mind nehezítik. A nyelvi korlátok nemcsak a nyelvtudás hiányában mutatkoznak, de egy ilyen pályázatot, majd annak szaknyelven megírt beszámolóját ukrán, orosz, magyar és angol nyelven is le kell adni, ami fáradtságossá, időigényessé és költségessé teszi a pályázatokat. Az ukrán fél tapasztalatlan, szakmai tudása hiányos a megkérdezettek szerint.

Az interjúalanyok tehát számos nehézséget említenek a pályázatokkal kapcsolatban, melyek közül a szereplők számára a legjelentősebbnek a következők tűnnek:

- „a 6–9 hónapos elszámolási időszak túl rövid a projektek jó minőségű megvalósításához”, s ehhez akár két év végelszámolási idő is hozzáadódhat, s eközben mind a hazai, mind az EU-s szabályzók is megváltozhatnak;
- „igazságtalan, hogy míg az EU kőkeményen betartatja a határidőket, addig az hónapokat késik”;
- „nem eléggé integrálódik a pályázatok célrendszere a területfejlesztés meglévő struktúráiba”, s sok a hasznot nem hozó (díszkút, emlékmű), illetve félrevezető módon kivitelezett (kerékpárút meglévő út átfestésével) fejlesztés;
- „az elszámolás nehézkes, az átcsoportosítás majdnem lehetetlen (pl. ami a »vészhelyzeti tartalék« sorra lett betervezve, az szinte felhasználhatatlan), márpedig ha az ilyen engedélyeztetések lassúak, akkor az a megvalósítás rovására megy, mert az időt és az energiát felemészti az ilyen hadakozások”;
- „az elektronikus rendszer nehezen kezelhető”;
- „kevés a jó tolmács, s mivel a szakemberek zöme sem beszél az angol nyelvet (vagy legalábbis annak EU-projektkonform változatát), ezért sok a félreértés és a bizonytalankodás”;
- „a VÁTI azt mondta, hogy eurószámlát kell nyitni mindenkinek, és akkor mondtuk az ukránoknak, hogy eurószámla, végül is nyitottak eurószámlát, mert ott is azt mondták nekik, hogy lehet, és aztán fél év után kiderült, hogy a pályázat nem nyithat eurószámlát, Államkincstáron keresztül adhatja, veheti a pénzeket, ebből volt egy kis ejnye-bejnye azon az oldalon, tehát egy ilyenbe azért befut az ember”;
- „Ukrajna esetében nem kellően tisztázottak a pénzügyi rend feltételei: például, hogy lehet-e eurószámlát nyitni, van-e szerepe a kincstárnak a pénzmozgás során, mik az adózás feltételei, mik az auditor alkalmazásának feltételei stb.”;
- „a bedolgozó szervezetek bevonásánál a versenyeztetés nagyon lassítja a munka megkezdését, továbbá a közbeszerzés értékhatárai is hamar elavulnak, és a rugalmatlanság miatt (5–10 évig nem változnak, az inflációt sem követik) a megvalósítás során mindenféle ügyeskedésre kényszerül a pályázó”;
- ha egy partner hibázik, akkor ennek árát az összes többi partner fizeti, ha másként nem, hát azáltal, hogy nem jut időben hozzá a pénzéhez, például:

„...laptop és projektor lett tervezve, itt az elvárás az, hogy csak olyan eszközöket lehet beszerezni, ami az EU-ban vagy a célországban készült, és ukránok gyártották vagy az EU valamelyik országában. Na most, ilyen informatikai eszköz nincs, mert minden Kínában készül. És akkor így most megy az ilyen kanyar, hogy hogy is lehetne a Kínában készült laptopra rásütni, hogy az mégsem Kínában készült, hanem, mondjuk, nem tudom hol, hogy itteni raktárban szerelődött össze.”

- „az eszközbeszerzés EU-hoz kötése zavarok forrása (vagy engedélyt kell kérni az ettől való eltéréshez, aminek megszerzése lassú, vagy kikapukat kell keresni, hiszen nem egyértelmű, hogy melyik termék mi alapján tekinthető EU-snak”, márpedig az ilyen feltételek drágítják és lassítják a pályázást, s hosszú távon elveszik a pályázástól a kedvet:

„Elment a kedvem a pályázástól: vízum kell, ami sok pénz, autója nincs (»elkoptam az egész életem, egy kerékpárom maradt«), szombat–vasárnap is ingyen dolgozik, egy pályázat 10–15 ezer forintba kerül (fordítás, hitelesítés, 2 pecsét kell, bankszámla), de láttam már olyan okmányt, amin volt 24 pecsét.”

- „ahhoz, hogy átjuss Nyíregyházára vagy Kisvárdára egy félórás megbeszélésre, rá kell szálni három órát oda, hármát vissza, az egész nap elmegy. Kétszer meggondolja az ember, hogy elmenjen oda, vagy sem. (...) hetente kétszer, amikor a munkások mennek Európába dolgozni, vagy jönnek haza hétvégére, akkor extrém várakozási időre lehet számítani.”

Többször megfogalmazzák, hogy a pályázatokba való bekerülés, de annak sikere és fenntarthatósága egyaránt erősen függ a főpályázótól, illetve a pályázók között korábban kialakult kapcsolatok központi magjának erejétől, érdekérvényesítő képességétől. Vagyis a projektalapú rendszer erősen személyfüggő:

„A személyi tényezők nagyon meghatároznak egy intézményközi kapcsolatot. Ha van akár egy aktív, széles látókörű ember a partnerek között, az meghatározza egy egész intézmény viszonyát a társintézményhez.”

„*»Minden fenntarthatóság személyfüggő.«* Aki egy projektet kitalált, végigvitt stb., majd nála marad a lehetőség, hogy irányítsa a lezárás után is, akkor fenntartható lesz a dolog. Ha csak feladatként kapja meg, akkor 90 százalékban elhazudják az adatokat (pl. látogatottság, más mérőszámok), mert az illető nem érzi sajátjának, a program ellaposodik. Ehhez egyfajta elhivatottság, tenni akarás kell. A »megerősített« projektmenedzserből nem lesz jó projektmenedzser, nem fogja érteni mire van az utókövetés és hogy miért büntetik adott esetben meg, hiszen nem érti, hogy a projekt átadása még csak egy része a feladatnak.”

Fontos a megfelelő partnerválasztás is, mert ennek hiányában sokasodnak a gondok. Mert miközben az ukrán fél, amely *„csak társpályázó lehet”*, sokszor úgy érzi, hogy kiszolgáltatott, kliense az EU-s főpályázónak, addig a főpályázó meg úgy érzi, hogy nem kap kellő segítséget folyamat során.

„Kétheti megfeszített munka után az utolsó pillanatban föl kellett adnunk egy pályázat készítését az ukrán fél miatt. (...) az ukránok nagyon gyakran csak »át akarnak folytatni« pénzeket a magyar partnereken, nem akarnak valóban együttműködni, ezért nem kedvelik igazán az ukrán megkereséseket.”

„...nagyon körültekintőek vagyunk a konzorciumi partnerek megválasztásában, mert tudjuk nagyon jól, hogy egy EU-s pályázatnak a monitoringja, illetve a kontrollingja milyen. Meg hát én tapasztaltam annak idején itt az első HEFOP-os pályázat keretében, hogy amikor kijött a bizottság, és elkezdtek nézni a beszerzéseket, még a számítógép házába is belenéztek, hogy ellenőrizzék, hogy valóban az van-e beépítve a számítógépbe, ami a számlán szerepel. Nagyon körültekintően kell eljárni, és különösen most, amikor több száz milliós pályázatokról van szó, hiszen a felsőoktatási intézmények nincsenek abban a helyzetben, hogy a végén több száz millió forintot visszafizessenek.”

A költségeket növeli az is, hogy gyakorlatilag lehetetlen sikeres pályázat benyújtása professzionális tanácsadó és pályázatíró szervezetek szolgáltatásainak igénybevétele nélkül. Ők ugyanis nemcsak a szükséges tudás-, de az ugyan-csak nehezen nélkülözhető kapcsolati tőkével is rendelkeznek, ugyanakkor szolgáltatásaik ellenértékének előteremtése nem kis anyagi teher a települések és más helyi szereplők számára. Nyilván a projektekben sem lehet ezeket a költségeket mindig elrejtteni. Vagyis a projekt menedzselésre képes helyi erőforrás-fejlesztésre lenne szükség a közvetítők kiváltása érdekében, de erre nincs forrás helyben. Ugyanakkor Ukrajnában éppen e közvetítő szervezetek teljes hiánya a gond. Sok egyéb mellett ezzel is magyarázható, hogy miért magasabb a kárpátaljai magyarok települései által a magyar nemzetpolitikai támogatások pályázati formában történő – az uniós pályázati forrásoknál egyszerűbb – igénybevétele, mint mondjuk a szlovákiai magyarok települései esetében (Bognár 2012³).

Megjelenik a véleményekben az is, hogy az idő nem az EU-s pályázatoknak dolgozik, mert csökken az ilyen célra fordítható pénz, ugyanakkor oligopóliumok jönnek létre, mivel kevesen vannak, akik eléggé beletanulnak a pályázatírás rejtelmébe, s az ezek között kialakuló hálózatba egyre nehezebb teljes értékű tagként bekerülni. Ukrajna esetében feltehetően tovább fogja nehezíteni a projektek helyzetét a növekvő nacionalizmus, a fokozódó központosítottság és az EU-tól való távolodás. Az ukrain megkérdezettek jövőképében megjelent, hogy amennyiben Ukrajna Európa és Oroszország közötti hatalmi játszmák homokozójává válik, akkor ez a folyamat erősödni fog, amely a régió együttműködését nem fogja elősegíteni, sőt hátráltatni fogja. Úgy tűnik, ezek a félelmek az utóbbi idők geopolitikai változásai miatt megalósulni látszanak.

Jövő – a kulcsemberek javaslatai

Az interjúalanyok nagy részének vannak javaslatai a változások irányára. A magyar oldalon az egyszerűbb határátkelésre, az infrastruktúra fejlesztésére (autópálya, vasútvonal az országhatárig), az adminisztratív terhek csökkentésére, az ukrán vámszabályok felülvizsgálatára, az EU-s források kiutalásának gyorsítására stb. vágnak. Több pénzt kellene fordítani a határ menti együttműködésekre, ezen belül is beruházásokra, munkahelyteremtésre.

Az ukrán szakértők szintén az infrastruktúra fejlesztését (vezetékes víz, csatorna, technikai fejlesztés – 5 említés), valamint különböző képzések szervezését (pl. nyelvtanítás, számítógépes képzés, pályázatírás – 7 említés) kellene előtérbe helyezni. Gazdaságélénkítő, munkahelyteremtő törekvések között kiemelten a környezetvédelemmel kapcsolatos beruházások szerepelnek (hulladékgazdálkodás, tisztítómű, megújuló energiák – 5 említés). Többet pedig a pályázati rendszer könnyítését, bővítését látnák szívesen. Érkezett ötlet arra vonatkozóan is, hogy az EU-n belül egy szervezet kellene, mely kimondottan a határokon átnyúló kapcsolatokkal foglalkozik az adott régióban. A határ eltörlése és a vízummentesség pedig inkább mint vágy jelenik meg, bár határozottan megfogalmazták.

³ Bognár Ákos (2012): *Civil szervezetek határon átnyúló kapcsolatai a magyar–szlovák–ukrán hármasszomsorágban*. Kézirat. Budapest.

Összefoglalás

Tanulmányunk célja a Kárpátaljai régióban élő és meghatározó, fontos pozíciót betöltő, döntéshozási helyzetben lévő kulcsszereplők határról kialakított képének ismertetése volt. A rendelkezésre álló interjúk és a fókuszcsoportokban elhangzott véleményekben a határrégió megítélése vegyes. Az ukrán zárt határ körüli anomáliák, az átjutás nehézségei mellett a Kárpátaljai régióban uralkodó bizonytalanság és kiszámíthatatlanság megnehezíti a régióban lassan kialakuló, határon átnyúló kezdeményezések elmélyülését. Az Európa Unióhoz való csatlakozás Magyarországot és Szlovákiát közelebb hozta egymáshoz a határ átjárhatóságának köszönhetően. Ugyanakkor ez a közeledés az ukrán–magyar határ szempontjából távolodás, amit a kárpátaljai kulcsszereplők természetesen neheztelve élnek meg. A különböző pályázatok, a határon átívelő kapcsolatokat támogató uniós, állami és civil források, illetve a gazdasági szféra határokon átnyúló kapcsolatai mind-mind a régió közös boldogulásának céljával indultak el a rendszerváltás után. Ugyanakkor a határok jellege, a feldolgozatlan traumák, nemzetiségi ellentétek, a bürokratikus szabályozások miatt a kezdeti lelkesedés rossz tapasztalatok miatt megtorpant. Az állami apparátusok nehézkessége, bürokratikus működése és a régió egészére jellemző gazdasági deprimáltság miatt a határon átívelő kapcsolatok a régió kulcsszereplőinek a véleménye szerint kiaknázatlanok és esetlegesek.